

УДК 130.2:316.3(52)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.26>

РЕФЛЕКСІЇ НАД ЗМІНАМИ ЕПОХИ МЕЙДЗІ В ЯПОНІЇ: КУЛЬТУРА Й СУСПІЛЬСТВО

Калішчук Оксана,

доктор історичних наук, професор

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0003-1272-7920

У середині XIX ст. суспільство Японії зазнало глибокої трансформації під час Реставрації Мейдзі, яку визначили вестернізація та модернізація. Перехід від ізоляціонізму до відкритості призвів до швидкої індустріалізації й технологічного прогресу, підвищення рівня життя, освіти й соціальної мобільності. У країні висунули гасло «вакон-есай» (японський дух – західні знання), тому цю епоху ще називають епохою західного просвітництва. Авторка статті досліджує шлях Японії від закритого суспільства до процвітаючої нації, розвінчуючи романтизовані уявлення «про старі добрі часи» й аналізуючи глибинний вплив на культуру та суспільство. Зміна статусу самурайського класу вплинула на формування модерного культурного коду країни. Японія часів Мейдзі стала прикладом суспільства, яке переживало культурну травму й аналіз позиції суспільства в контексті цієї травми є важливим, адже японці мали сильне відчуття винятковості своєї культури. Саме тому засвоєння західних знань у філософії, соціології, політиці не спричинило до руйнування традиційної свідомості. Традиційне мистецтво Японії в епоху Мейдзі так само відчувало віяння нових традицій і використання нових технік. Нові суспільні трансформації торкнулися й зміни форм поезії. Водночас захоплення Японією пів століття по тому спричинило відкриття творцями зі Старого континенту культур позаєвропейських. Політичний розвиток спричинив низку експериментів у мистецтві, коли японська гравюра, кераміка, лак та інші артефакти потрапили на Захід. З Усесвітньої виставки в Парижі 1867 р. почалося справжнє захоплення Японією, вона викликала здивування й трепет. Деякі експерти говорять про культуру як елемент японської «м'якої сили». Таким чином, у статті проаналізовано еволюцію культури Японії епохи Мейдзі та її вплив на національні та європейські традиції.

Ключові слова: Японія, Європа, культура, культурні трансформації, культурна модернізація, традиції, епоха Мейдзі.

Kalishchuk Oksana. Reflections on the changes of the Meiji era in Japan: culture and society

In the mid-19th century, Japanese society underwent a profound transformation during the Meiji Restoration, which was characterised by Westernisation and modernisation. The transition from isolationism to openness led to rapid industrialization and technological progress, higher living standards, education and social mobility. The country adopted the slogan 'wa-kon-e-sai' (Japanese spirit – Western knowledge), which is why this era is also known as the era of Western enlightenment. The author of the article explores Japan's path from a closed society to a prosperous nation, debunking romanticised notions of 'the good old days' and analysing the profound impact on culture and society. The change in the status of the samurai class influenced the formation of the country's modern cultural code. Meiji-era Japan became an example of a society undergoing cultural trauma, and it is important to analyse the position of society in the context of this trauma. After all, the Japanese had a strong sense of the uniqueness of their culture. That is why the assimilation of Western knowledge in philosophy, sociology, and politics did not lead to the destruction of traditional consciousness. Traditional Japanese art in the Meiji era also felt the winds of new traditions and the use of new techniques. New social transformations also affected the forms of poetry. At the same time, the fascination with Japan half a century later led to the discovery of non-European cultures by artists from the Old Continent. Political developments led to a series of experiments in art when Japanese engravings, ceramics, lacquerware and other artefacts found their way to the West. The 1867 World's Fair in Paris sparked a real fascination with Japan, which aroused both surprise and awe. Some experts refer to culture as an element of Japan's 'soft power'. Thus, this article analyses the evolution of Japanese culture during the Meiji era and its influence on national and European traditions.

Key words: Japan, Europe, culture, cultural transformations, cultural modernisation, traditions, Meiji era.

Події, що відбулися в Японії в другій половині XIX століття, видаються важливими не тільки з точки зору Країни Квітучої Вишні чи історичної панорами регіону Далекого Сходу, а і як один із найцікавіших процесів соціально-політичної трансформації в новітній історії світу. Ця зміна мала епохальне значення як у метафоричному, так і в буквальному сенсі, адже епоха Едо в Японії перейшла в епоху Мейдзі.

У XIX–XX століттях ми стали свідками процесу радикальних змін у сприйнятті японцями самих себе, Заходу та Азії, що багато в чому відображає зусилля націєтворення й розбудови імперії, яких докладала Японія. Епоха Мейдзі символізувала «відхід» Японії від Азії, оскільки вона продовжувала відмовлятися практично від усіх інститутів і традицій, пов'язаних з конфуціанським світом. Проте після

двох військових кампаній Японії, китайсько-японської війни (1894–1895) і російсько-японської війни (1904–1905), нова імперія почала поглядати східну цивілізацію й заявляти про себе як про лідера Азії.

Японська колонізація Кореї та Китаю напередодні й під час Другої світової війни також широко використовувала стратегії культурної асиміляції та ідеологію східноазійського співпроцвітання для заспокоєння й індоктринації своїх підданих. Таким чином, тема азійської культури проходила через усю сучасну японську історію. Незалежно від того, чи це був «вихід з Азії», протистоячи поширенню західної цивілізації, чи «повернення в Азію» після того, як вона перетворилася на сучасну націю, ставлення Японії до Азії залишалося невід’ємною частиною її національної та культурної ідентичності.

Стаття, з огляду на саму конценцію й обмежений обсяг, не претендує на роль синтезу, а тим більше вичерпного дослідження теми. Вона є радше спробою рефлексії над тими аспектами перетворень Мейдзі, значення яких виходить за межі самого історичного процесу й може стати внеском у роздуми про стан Японії ХХ ст. і не тільки.

Історичні передумови. ХVІІІ та ХІХ століття були періодом революційних змін для людської цивілізації. Перша промислова революція (1750–1850) відбулася у Великій Британії, а незабаром індустріалізація поглинула більшу частину Європи, а також Сполучені Штати. Ці країни, тепер здатні масово виробляти не лише цивільні товари, а й військові кораблі та механізоване озброєння, почали поширювати свій вплив за межі Західної півкулі.

На противагу цьому, розвиток на Сході залишався стагнаційним через його ізоляціоністську зовнішню політику. Китай почав ставати все більш ізольованим за пізньої династії Мін (1368–1644) і до середини ХVІІІ століття вся зовнішня торгівля була обмежена південним портом кантону. Аналогічно сьогунат Токугава видав у 1635 р. указ сакоку, який ізолював Японію від решти світу. Таким чином, упродовж більшої частини періоду Едо (1603–1867) зовнішня торгівля була обмежена Нагасакі, де для голландських і китайських купців був призначений штучний острів Дедзіма. Метою сакоку було підтримати стабільність шляхом мінімізації іноземних впливів, таких як християнство й інші західні ідеї, які могли б викликати заворушення всередині країни. Токугава досяг успіху в досягненні цієї мети, адже період Едо характеризують миром, економічним процвітанням і стабільним соціальним порядком. Проте під цією завісою позірної стабільності поступово накопичувалася напруженість між прошарками суспільства. У період воюючих держав самураї виявилися надважливими.

Однак, коли Японія вступила в період Едо, ситуація почала змінюватися. Соціальний клас у Японії ґрунтувався на спадковості, тобто самурай завжди повинен був мати вищий статус, ніж фермери, ремісники й купці. Проте відсутність воєн та економічне процвітання протягом періоду Едо неминуче призвели до зубожіння воїнів, які формально мали вищий статус, ніж купці, що процвітали за рахунок торгівлі й миру. Окрім того, податки в архаїчній Японії сплачувалися у вигляді рису. У мирні часи виробництво рису зростало, що неминуче завищувало вартість податкового рису й ще більше збіднювало самурайів.

У той самий час західний світ пережив низку соціальних змін, які революціонізували суспільства й ідеології. Подією, яка зрештою призвела до зіткнення між Сходом і Заходом, була промислова революція та піднесення промислового капіталізму. Упродовж століть Британія перебувала в гіршому становищі в торгівлі з Китаєм, оскільки китайські товари, такі як порцеляна та чай, були широко популярні серед європейців, тоді як Китай залишався незацікавленим у західних товарах. Імператорський двір розглядав іноземних торговців як потенційний «дестабілізуючий фактор», у результаті торгівля обмежувалася лише Південним Кантоном. До кінця ХVІІІ століття Британія стала найбільшим торговельним партнером Китаю, але все ще мала величезний торговельний дефіцит. Щороку мільйони фунтів срібла потрапляли до Китаю в обмін на чай – продукт, дуже популярний серед британців, тоді як Британія не отримувала жодних економічних вигод. У 1792 році Британія втратила Північну Америку, основне джерело свого національного доходу, крім того, витратила мільйони на Громадянську війну. Не в змозі більше підтримувати попит на чай, Британія звернулася до китайського ринку в надії омолодити свою економіку. У 1793 році Британія відправила свою першу офіційну дипломатичну місію до Китаю з проханням про м’якішу торговельну політику, а також кілька інших прохань, які були відхилені імператором Цяньлуном (1711–1799) з династії Цін. Унаслідок дипломатичної невдачі в Китаї, а також інфляції цін на бавовну (яку Британія сподівалася зробити прибутковою у своїх індійських завоюваннях), Британія звернулася до опіуму у своїх зусиллях відкрити китайський ринок. Після того, як імперський чиновник Лін Цзесу розпочав агресивну антиопіумну кампанію в Кантоні, а китайські джонки відкрили вогонь по британському кораблю, що плив з Гонконгу, у 1839 році, розпочалася Перша опіумна війна. Хоча Китай зберіг стабільність завдяки політиці зачинених дверей, яку проводив імператор, століття ізоляції призвели до того, що Китай став технологічно й військово неконкурентним із Заходом.

Поки китайське суспільство й технології залишалися законсервованими, XVIII століття ознаменувало початок модерну в Європі, як наслідок, китайські джонки не йшли ні в яке порівняння з британськими лінкорами та кращою вогнепальною зброєю. Таким чином, Британія здобуває вирішальну перемогу й дві держави підписують Нанкінський договір, який змусив відкрити Китай для опіуму й інших британських товарів, передати Гонконг Британії, британську екстериторіальність тощо [5].

Епоха Мейдзі: вплив на культуру. Наслідки зустрічі Сходу і Заходу. Традиційне мистецтво Японії в епоху Мейдзі відчувало на собі віяння нових традицій і використання нових технік. Почалась «епоха цивілізації й просвіти» (Буммейкайка дзідай). Рух «за цивілізацію» всіляко підтримував японський уряд як необхідний етап на шляху перетворення Японії на сильну незалежну державу. Гвалтовні зміни епохи Мейдзі можна спостерегти в змінах мови чи літератури. Нові вирази, пов'язані з технологією та культурою, записувані за допомогою *катакана*, призвели до поступової японізації транскрипції запозичень. Усуспільнення засад мови й письма зумовила появу критичних голосів, які висловлювали стурбованість, що таке гвалтовне запозичення та зміни за граматичному рівні вплинули на природу японської мови. Прикладом відображення цих змін є творчість Фтабатеї Сімеї (справжнє ім'я Хасегава Тацуноске), який у 1887–1889 роках написав дві версії повісті «Хмарка, що пливе», використовуючи традиційну та модернізовану версії літературної мови [2, с. 474].

У 70-ті роки XIX століття почався період розквіту просвітницького руху. Одним із видатних японських просвітителів був Юкіті Фукудзава, чий праці – «Все про країни світу», «Заклик до науки», «Автобіографія» – пропагували досягнення світової науки й ознайомлювали читачів з культурою заходу та зарубіжних країн. Велике значення мала й педагогічна діяльність просвітителя, його «школа Фукудзава» набула виняткової популярності й згодом стала Університетом. У той час Тимін Накайе створив «Школу французької науки».

Західний стиль живопису (його) офіційно пропагував уряд, який відправив перспективних молодих художників на навчання за кордон. Митці цього стилю сформували Товариство образотворчих мистецтв Мейдзі для проведення власних виставок і сприяння оновленому інтересу до західного мистецтва [11].

При цьому власні традиції японців не залишилися поза увагою: їх не лише доповнили новими ідеями, мотивами та формами, повністю зберігши свою ідентичність. Чимало митців почали звертати увагу на особливості японської культури та привносити її елементи у свою творчість. На чолі з мистецтвознавцем Оакура Какузо й педагогом Ернесот Феноллозою відбулося відродження вдячності за традиційні японські стилі (ніхонга) [6].

Раніше відсутність контактів з людьми з інших культурних кіл, ніж, власне, та ситуація, у якій, коли нарешті цей контакт відбувся, виявилися ганебною для японців, однак це допомогло вивільнити демонів націоналізму. Додатковим натхненням було переконання, що, попри динамічність змін періоду Мейдзі, західні країни недооцінюють Японію, уважаючи її в кращому випадку екзотично дивною. Треба сказати, що це не було безпідставним. З одного боку, у західних країнах під час відкриття Японії, без сумніву, можна було помітити зростання інтересу до цієї країни та її культури. Виникали своєрідні парадокси, які влучно описує Кристіна Окадзакі, зазначаючи, що в той момент, коли до Країни Квітучої Вишні почала широко надходити західна техніка, наука й культура, «захоплені новизною японці відвернулися від культивованих і вдосконалених протягом століть форм і технік мистецтва» [3]. Перші свідчення японського впливу на західне мистецтво можна знайти в роботах американців Джона ла Фаржа (1835–1903) і Джеймса Ебота Макніла Вістлера (1834–1903). Кажуть, що останній відкрив для себе японські гравюри в китайській чайній біля Лондонського мосту. Спочатку його японізм обмежувався використанням японських мотивів, однак з початку 1860-х років він почав творчо поглинати східне мистецтво і роботах. Найяскравішим утіленням цього вважають «Ноктюрн у синьому та срібному» й «Креморнські вогні», вишуканість кольорів яких робить ці картини перекладом японського мистецтва на західний лад [5].

Непопулярні в Японії знамениті гравюри *укійо-е* скуповували за безцінь на європейських ринках і там відкривали видатні художники епохи, головним чином імпресіоністи й символісти, захоплювалися ними та шукали в них нове натхнення. Можливо, це була спроба відкрити нові горизонти за межами Європи в пошуках свіжості, викликана нудьгою або кризою цінностей. Демократичний релятивізм *укійо-е* був лише одним із факторів, що приваблював французьких художників XIX ст. Мане, «батько» імпресіонізму, був першим, хто відреагував на зміну бачення *укійо-е*. Особлива площинність і статичність, зумовлені чистими кольорами й немодельованими формами японського походження, були характерними для його мистецтва. Дега тренував своє око на невивчених позах і нових перспективах японців. Його нарочито візерунчасті шпалери, килими є імпресіоністичними аналогами декоративних тканин, що зустрічаємо в дизайні *укійо-е*. Серед інших аспектів, котрі приваблювали французів, було японське

вміння зображати сезонні зміни та мінливу погоду – вітер, воду, хвилі, дощ тощо. Наприкінці XIX ст., коли набісти уважали все мистецтво суто декоративним, візерунки, натхненні *укійо-е*, стали помітним елементом літографій Боннара й Вюйяра. Водночас японські гравюри надихнули Тулуз-Лотрека та Гогена на нову абстракцію, основу на спрощенні форм, кількох основних площинах і зосередженні на лініях [9].

Японізм змінив європейський живопис, додавши йому глибини деталей та абсолютно нового розташування ліній і кольорів, наприклад, західні художники тільки від японських митців, особливо зі школи Утагава, навчилися, як правдиво зображати на своїх полотнах дощ. Японізм також вивільнив абсолютно новий погляд на еротичну на Старому Континенті [8].

Водночас згадана захопленість часто була підкріплена ігноруванням і зневагою, а інколи навіть і презирством. Згадані митці не знали Японії, тому створювали її уявний та ідеалізований образ. Оскар Уайльд іронічно писав у 1889 році: «Насправді вся ця Японія є чистою фантазією. Немає такої країни, немає таких людей». Окакура Казуко влучно зазначав, що японці, майже на колінах, хотіли наблизитися до Заходу, перебуваючи в оманливому переконанні, що носіння жорсткого коміра та циліндра забезпечить їм доступ до цивілізації. Про те, що їх не пустили, найяскравіше свідчить ситуація 1921 року (тобто вже через понад пів століття після початку перетворень Мейдзі), коли спадкоємець британського трону, майбутній Едуард VIII, був увічнений на фотографії, стоячи на сходах швейної компанії Henry Poole & Company з тодішнім японським регентом Хірохіто, пізніше в листі до своєї коханки назвав японця «плюшевою мавпочкою» [4].

Описуючи складні відносини Японії із Заходом, не можна забувати про позбавлене подібних нюансів ставлення Токіо до інших азійських народів. Уже на початку перетворень Мейдзі для керівної верхівки було очевидним, що саме Японія призначена для лідерства на азійському континенті (щонайменше в східній його частині), і так варто розуміти паназійські гасла на кшталт «Азія для азійців», проголошені особливо палко під час Другої світової війни [1].

Важливі спостереження, пов'язані з обговорюваною проблемою, робить Ейко Ікегамі в знаковій праці «Приборкання самураїв», аналізуючи зміни в почесному індивідуалізмі японських воїнів і їх вплив на формування сучасної держави. Авторка пише: «Наші дослідження, присвячені самурайській культурі честі, вимагали обережного зняття послідовних шарів наших сучасних уявлень про честь та особистість. Наше розуміння честі стало настільки «цивілізованим», що більшість з нас не може зрозуміти, як честь може співіснувати з пересилою. Наше уявлення про самураїв настільки сильно сформоване акцентом на чесноті лояльності, що ми часто забуваємо про історії, в яких акти зради були мотивовані глибоким почуттям честі» [7]. Тут можна згадати інцидент у битві під Секігахарою, коли близький радник і родич Ісиди – Кобаякава Хідеакі – у вирішальний момент бою перейшов на бік Ієясу Токугави й допоміг йому захопити штаб-квартиру колишнього суверена.

Посилаючись на думки Ікегамі, варто зазначити, що західні дослідники, які займаються темою історії й ідентичності Японії, стоять перед надзвичайно складним завданням. Викликом є відмовитися від західного способу сприйняття реальності й заглибитися в *differentia specifica* складної японської ментальності, яка часто видається (?) внутрішньо суперечливою. У цьому контексті цікаву думку висловив Харукі Мураками: «До сорок п'ятого року ми були мілітаристами. А потім стали ніжними і миролюбними. Але ми були тими самими людьми. Солдати, які згвалтували китайців у Нанкіні, повернулися додому і були спокійними» [10].

Отже, хоча важко виносити категоричні судження з багатьох питань, пов'язаних із ментальністю й культурою японців, можна спробувати сформулювати деякі тези, пов'язані з проблематикою, представленою в цій статті. Передусім реформи, пов'язані з трансформацією Мейдзі, характеризувалися неймовірним розмахом і динамікою. За короткий час вдалося досягти глибоких, навіть революційних змін на рівні політики, економіки, соціального життя, релігії та етики. Варто зазначити, що ці зміни охопили народ, який протягом понад двохсот років, унаслідок добровільної ізоляції від зовнішнього світу й політики, що проводилася сьогунатом, був у певному сенсі застиглим у своїх звичаях і поведінці. Ба більше – головна ідея трансформації, а саме побудова могутності та її використання для вигнання іноземців, була швидко відкинута правлячою верхівкою, попри значні протести суспільства. Урешті-решт, було ліквідовано клас самураїв, хоча здавалося, що їхня культура та вони самі є невід'ємним складником Країни Квітучої Вишні.

Література:

1. Asatryan A. The Meiji Restoration and Its Shaping of Japan's Cultural Identity.
2. Jansen M. The making of Modern Japan. Massachusetts : Cambridge the Belknap press of Harvard University Press, 2000.

3. Kazufumi M., Befu H. Japanese Cultural Identity. An Empirical Investigation of Nihonjanron. *Japanstudien*. 1992. № 4. P. 89–102.
4. Krahn L. A Differentiation of Influences of Japanese Culture in Mid-nineteenth Century France. *Undergraduate Review*. 1991. Vol. 4. Issue 1. P. 35–43.
5. Lyon-Bestor V, Bestor T.C., Yamagata A. eds. *Routledge Handbook of Japanese Culture and Society*. Abingdon : Routledge, 2011.
6. Pałac-Rutkowska. *Dzieje kultury japońskiej*. Warszawa : PWN, 2023.
7. Rowell J. The Politics of Cultural Appropriation. *The Journal of Value Inquiry*. 1995. P. 137–142.
8. Stalker N.K. *Japan: History and Culture from Classical to Cool*. University of California Press, 2018.
9. Swale A. *A Cultural History of Late Meiji Japan. Empire and Decadence*. Handcover : Palgrave macmillan, 2023.
10. *The visual culture of Meiji Japan. Negotiating the transition to modernity*. Ayelet Zohar, Alison J. Miller (ed.). London & New York : Routledge, 2021. 216 p.
11. Шеремета А. Трансформація й еволюція культурних традицій Японії: від періоду Мейдзі (1868–1912) до сучасної доби. *Літопис Волині*. 2025. Ч. 32. С. 180–184.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.09.2025

Дата публікації: 28.11.2025